

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 72–82

doi 10.15421/26190205

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 614.8.184–057.875:624[(477.54–25)]

**Травматизм і проблеми техніки
безпеки у студентських будівельних
загонах Харківщини
50–80-х рр. XX т.**

Т. В. Малиніна

Магістр, аспірантка

ORCID: 0000–0002–4132–9625

t.malinina@ukr.net

*Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків,
Україна, 61002*

Анотація. *Мета статті:* розкрити проблеми створення системи техніки безпеки в студентських будівельних загонах (СБЗ) Харківщини та проаналізувати наслідки недотримання вимог до умов проживання і організації праці студентів. *Методи дослідження:* ретроспективний, історико-генетичний, історико-порівняльний. Важливим фактором для ви-вчення цієї проблеми є застосування усно-історичного методу дослідження, адже у радянський період факти, які висвітлювалися у засобах масової інформації, документах, подавалися занадто ідеологізовано, допускалися замовчування, приписки та фальсифікація. *Основні результати:* було проведено аналіз

основних етапів створення механізму чіткої організації роботи з дотримання техніки безпеки в СБЗ та наслідків порушень, які призводили до каліцтв та навіть до летальних результатів. Зазначається, що такі випадки, як правило, замовчувалися. *Стислі висновки:* на прикладі СБЗ Харківщини досліджено причини порушення техніки безпеки студентами. Серед основних причин відзначено відсутність належних умов проживання студентів, невиконання підприємствами Договору підготовки будівельних майданчиків і гарантування безпечних умов праці бійців СБЗ. *Практичне значення:* оскільки у вищих навчальних закладах відновлюються молодіжні трудові заgonи, подальше дослідження цієї проблеми набуває особливої актуальності в наші часи. *Оригінальність:* проаналізовано архівні документи та розкрито конкретні факти порушень техніки безпеки серед студентів. *Наукова новизна:* в результаті дослідження були визначені основні причини порушень техніки безпеки, серед яких недбале ставлення керівників і підприємств до виконання умов Договору між СБЗ та підприємствами щодо створення безпечних умов проживання і роботи на будівельних майданчиках, перевезення студентів, порушення Статуту студентського будівельного загону та сухого закону. *Тип статті:* описова.

Ключові слова: техніка безпеки; студенти; бійці будзагонів.

Надіслана до редколегії 12.06.2019

Прорецензована 24.12.2019

Рекомендована до друку 28.12.2019

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 72–82

doi 10.15421/26190205

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 614.8.184–057.875:624[(477.54–25)

Травматизм и проблемы техники безопасности в студенческих строительных отрядах Харьковщины: исторический контекст

Т. В. Малинина

Магистр, аспирант

ORCID: 0000–0002–4132–9625

t.malinina@ukr.net

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А. Н. Бекетова, ул. Маршала Бажанова, 17, г. Харьков, Украина, 61002

Аннотация. *Цель статьи:* раскрыть проблемы создания системы техники безопасности в студенческих строительных отрядах (ССО) Харьковщины и проанализировать последствия несоблюдения требований к условиям проживания и организации труда студентов. *Методы исследования:* ретроспективный (историко-генетический) и историко-сравнительный. Важным фактором для изучения этой проблемы является применение устно-исторического метода исследования, так как в советский период факты, которые освещались в средствах массовой информации, документах, подавались слишком идеологизировано, допускались умалчивания, приписки и фальсификация. *Основные результаты:* был проведен анализ основных этапов создания механизма четкой ор-

ганизации работы по соблюдению техники безопасности в ССО и последствий нарушений, которые приводили к увечьям и даже к летальным результатам. Отмечается, что такие случаи, как правило, замалчивались. *Сжатые выводы:* на примере ССО Харьковщины исследованы причины нарушения техники безопасности студентами. Среди основных причин отмечено отсутствие надлежащих условий проживания студентов, невыполнение предприятиями Договора подготовки строительных площадок и гарантирования безопасных условий труда бойцов ССО. *Практическое значение:* поскольку в высших учебных заведениях возобновляются молодежные трудовые отряды, дальнейшее исследование этой проблемы приобретает особую актуальность в наше время. *Оригинальность:* проанализированы архивные документы и раскрыты конкретные факты нарушений техники безопасности среди студентов. *Научная новизна:* в результате исследования были определены основные причины нарушений техники безопасности, среди которых халатное отношение руководителей и предприятий к выполнению условий Договора между ССО и предприятиями относительно создания безопасных условий проживания и работы на строительных площадках, перевозки студентов, нарушения Устава студенческого строительного отряда и сухого закона. *Тип статьи:* описательная.

Ключевые слова: техника безопасности; студенты; бойцы стройотрядов.

Представлена в редколлегию 12.06.2019

Прорецензирована 24.06.2019

Рекомендована в печать 28.12.2019

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 72–82

doi 10.15421/26190205

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508

Traumatism and the problems of safety norms in student construction brigades of Kharkiv region: historical context

T. V. Malynina

MA, PhD student

ORCID: 0000–0002–4132–9625

t.malinina@ukr.net

*O. M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv,
17, Marshal Bazhanov Street, Kharkiv,
Ukraine, 61002*

Abstract. *The purpose of the article* is to reveal the issue of creating the safety system in the student building units (henceforth SBU) of the Kharkiv region and analyze the effects of the safety rules violation as for the housing conditions and the organization of the work of the students. To make an objective research and a comprehensive analysis, the following *methods of research* are used: the retrospective (historical and genetic) and the historical and comparative. An application of the oral and historical method of investigation is an important factor for the suggested issue researching as in the soviet period, the facts presented in the mass media and documents had an ideological embodiment and keeping facts secret, making misrepresentations and falsifications were afforded. Therefore, the method of interviewing and taking notes of the evidence of the work semesters' members plays an important role in the research as it gives an

opportunity to reconstruct an all-round and detailed picture of the mentioned events. *The main results.* The main stages of creating a clear organizational work in compliance with the safety rules in the SBU and the consequences of the violations that resulted in injuries and even fatal outcomes are analyzed. It is noted that such cases, as a rule, were kept secret. *The summary.* Using the example of the SBU of the Kharkiv region, the reasons for violating the safety rules by the students are investigated. Among the main reasons, a lack of proper living conditions for the students, a failure of the contracting enterprises to comply with the agreement to prepare construction sites and guarantee safe working conditions for the SBU fighters are distinguished. *Practical value.* As youth working units are being revived at the higher educational establishments a further research of the issue is becoming urgent lately. The perspective of a special research is studying the issue of the medical service organization of the fighters of the student construction units as well as participation of foreign students in the movement of student building units. *The originality.* Archival documents are analyzed and concrete facts of the safety rules violation by the students are revealed. *The scientific value.* As the result of the research, the main reasons of the safety rules violation are identified, namely, a negligence of the administration of the enterprises to comply with the agreement between the SBU and the enterprise and provide safe conditions of housing and working on the construction sites, improper transportation of the students, violation of the statute of the student building units and violation of the «dry law». *The type of the article:* a descriptive article.

Key words: Safety norms; Students; SBU fighter

Received 12.06.2019

Reviewed 24.12.2019

Accepted 28.12.2019

Постановка проблеми. Питання розвитку молодіжного руху, залучення студентства до суспільно-політичної роботи, формування якостей лідерів у молоді активно обговорюється у суспільстві. З 2002 р. у вищих навчальних закладах України відновлено процес створення і активної діяльності молодіжних трудових загонів та секторів працевлаштування. Вивчення історії становлення, розвитку і причин занепаду студентського будівельного руху сьогодні є надзвичайно важливим для використання позитивного досвіду та недопущення помилок, які привели до формалізму, а згодом і до зникнення цього напрямку молодіжного руху в 90-х роках ХХ століття.

Історіографія. Фактичний і статистичний матеріал, а також наукова література, що стосується теми дослідження, в основному були видані в період існування студентських будівельних загонів, тобто в радянські часи. Зокрема, у монографіях Є. Ф. Артем'єва (Артемьев, 1983) та Л. В. Нікітинського (Никитинский, 1979) детально розкриті організаційно-правові, виробничі, фінансово-господарські, ідейно-виховні аспекти діяльності, питання охорони праці, медичного обслуговування та відпочинку, надані короткі історичні нариси щодо зародження і розвитку студентських будівельних загонів як молодіжного руху ХХ століття. Але необхідно зазначити, що у радянській історіографії чітко прослідковується надмірна ідеологізація, яка впливала на сприйняття історичного досвіду.

Останнім часом багато вищих навчальних закладів розпочали дослідження особливостей виникнення і напрямків розвитку цього руху у власних установах шляхом вивчення усних історій колишніх учасників будівельних загонів, які активно діляться своїм досвідом (Справочник..., 1977, с. 1), а також стають ініціаторами видання чи авторами збірок спогадів, документально-художніх розповідей, фотодокументів. Опубліковано низку колективних (Звитязні семестри, 2008; Теслер, 2004) і одноосібних наукових робіт (Артемьев, 1987; Студенческие строительные отряды, 2013; Трудові семестри політехніків, 2015; Это наша с тобой биография, 2008), крім того, на сайтах ВНЗ міститься велика кількість інформації про участь студентів цих закладів у СБЗ (Вдовенко, 2012).

Більшість сучасних досліджень стосується вивчення періодизації студентського будівельного руху (Коляда, 2012; Рябченко, 2018), питань керівництва (Малиніна, 2018) та результативності роботи молоді. Погодимося з тими науковцями, які зазначають, що більшість таких досліджень мають фактографічний характер (Красько, 2014, с. 265; Рябченко, 2018, с. 44). Питання створення безпеч-

них умов для роботи і відпочинку під час перебування у СБЗ недостатньо розкриті у сучасній історіографії. А проблема порушення техніки безпеки у студентських будівельних загонах, внаслідок чого траплялися нещасні випадки, навіть з летальним результатом, серед студентів, взагалі не перебувала у полі зору дослідників. Висвітленню саме цих питань і присвячене наше дослідження.

Мета дослідження – висвітлити об'єкт дослідження, який автор визначив як студентські будівельні заводи 50–80-х рр. ХХ ст., з точки зору ефективності роботи студентських будівельних загонів і створення позитивного іміджу студента-будівельника, що залежало від багатьох факторів. Особливо важливим серед них був фактор збереження життя і здоров'я молоді, організація безпечних умов проживання і роботи, тобто дотримання техніки безпеки. Для нас ключовим завданням є вивчення на прикладі студентських будівельних загонів Харківщини фактів порушення техніки безпеки, які призводили до травматизму учасників літнього трудового семестру.

Предмет дослідження – забезпечення безпечних умов праці та травматизм у студентських будівельних загонах вищих навчальних закладів Харківщини.

Джерела. Джерельною базою цього дослідження є документи Центрального державного архіву громадських організацій України, Державного архіву Харківської області, інтерв'ю учасників студентських будівельних загонів 50–80-х рр. ХХ ст., матеріали засобів масової інформації.

Виклад основного матеріалу. Проблема створення системи техніки безпеки виникла одразу з організацією перших студентських будівельних загонів наприкінці 50-х рр. ХХ ст. Адже праця у незвичних для студентів умовах, наприклад на будівництві, при роботі з будівельною технікою, а також в екстремальних кліматичних зонах, таких, як райони півночі СРСР, вимагала від студентства повного дотримання техніки безпеки, створення належних умов проживання і праці.

Аналіз документів говорить про те, що до середини 60-х рр. ХХ ст. питання організації безпечних умов проживання і праці студентів знаходилися винятково у повноваженні тих організацій і підприємств, які запрошували студентські будівельні заводи. У 1963 р. в студентських будівельних загонах Радянського Союзу були створені інженерні служби, основними завданнями яких стала не тільки професійна підготовка студентів, а й навчання їх техніки безпеки, проведення договірної кампанії (Ермошин, 1987, с. 9).

Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1967 р. «Про заходи щодо поліпшен-

ня організації та підвищення ефективності літніх робіт студентів» (Справочник, 1977, с. 123) встановила порядок визначення будівельних об'єктів і контингенту студентів, які направляються на ці об'єкти, порядок оплати праці, проїзду до місця роботи і назад. Робота загонів стала проводитися на основі укладення господарських договорів, що регламентують зобов'язання студентських загонів і приймаючих їх організацій (Ермошин, 1987, с. 9).

Саме в цей час створюється Служба праці і техніки безпеки у СБЗ. На виконання Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 483 від 26 травня 1967 року» (Постановление ЦК КПСС...) безпека робіт у студентському загоні забезпечувалась цілим рядом профілактичних і організаційних заходів із найпершого дня робочого періоду. Кожен член студентського загону мав пройти навчання безпечним прийомом роботи за тими спеціальностями, на яких він був задіяний протягом трудового семестру. Після закінчення занять кожен член загону складав іспит, і тільки після складання та отримання талона з техніки безпеки він зараховувався до складу загону (Отчет Харьковского областного штаба..., арк. 5).

Після прибуття на місце перед допуском до роботи члени загону повинні були пройти загальний вступний інструктаж. Заборонялося допускати до роботи студентів, які не пройшли навчання, вступного інструктажу та інструктажу на робочому місці. Перший тиждень роботи студентського загону оголошувався Тижнем техніки безпеки (Постановление бюро..., арк. 31).

Створення безпечних умов праці було обов'язковою вимогою Типового договору на роботи, що виконуються студентськими загонами. Наприклад, згідно з пп. 20–25, організація, яка запрошує студентський загін на роботи, зобов'язувалася забезпечити належні і безпечні умови праці для членів загону, мала впроваджувати сучасні засоби техніки безпеки, що попереджають виробничий травматизм, і забезпечувати санітарно-гігієнічні умови, що запобігають виникненню професійних захворювань. Підприємство зобов'язувалося забезпечувати належне технічне обладнання всіх робочих місць і створювати на них умови праці, що відповідають чинним правилам охорони праці.

Згідно з чинними нормами, члени загону забезпечувалися спецодягом, спецвзуттям, засобами індивідуального захисту, спецхарчуванням. У багатьох загонах невирішеним питанням з організації, що приймає, було доправлення членів загону на місце роботи і назад у табір. Типовий договір передбачав обов'язок сторони, що приймає, організувати безпечну перевозку членів загону до

місця роботи і назад автотранспортом, спеціально обладнаним для перевезення людей.

Увесь цей великий і складний комплекс заходів з охорони праці студентів вимагав пильної уваги як з боку приймаючої організації, так і зі сторони керівництва студентського загону. Тому в Положенні про студентські загони була передбачена діяльність у складі студентського загону громадських інспекторів з охорони праці, які обиралися з числа студентів та мали досвід роботи на виробництві або в студентських загонах (Підсумковий звіт..., арк. 7).

Громадські інспектори з охорони праці здійснювали контроль за дотриманням правил і норм охорони праці в загоні та діяли відповідно до Положення про громадського інспектора з охорони праці, затвердженого ВЦРПС.

Перед початком робіт технічна інспекція профспілок спільно з органами держнагляду перевіряла підготовку кожного об'єкту до прийому студентів. Одночасно визначався перелік робіт, на яких, у зв'язку з їх складністю і небезпекою, не можна було використовувати студентів і молодь, яка навчається (Красько, 2014, с. 262).

Особливо важливо було гарантувати безпеку робіт у перші дні після приїзду загону. Саме в цей період відбувалося психологічне переключення з вільного студентського життя на суворий дисциплінований виробничий ритм студентського загону. Були чітко визначені заходи, які забезпечували у перші дні проведення робіт інформування щодо огорожувань і позначень небезпечних зон, перевірку справності машин, механізмів і електроінструменту, призначення відповідальних за безпечне виробництво, наявність застережних плакатів, таблиць, написів.

Проте статистика показує, що більшість нещасних випадків відбувалася якраз в тих ситуаціях, коли все було начебто буденно. Звичайний недогляд, накладаючись на інший, теж звичайний, створював трагічну ситуацію. Немає фактів, які б підтверджували падіння студентів із десятого поверху, а ось падіння з 3–4-метрової стіни, де і огорожу ставити начебто недоцільно, траплялися. Наприклад, під час будівництва піонерського табору у Валківському районі Харківської області боєць СБЗ Леонід Іванович Табачук впав з ристування, в результаті чого отримав перелом обох верхніх кінцівок (Отчет Харьковского областного штаба... за 1968 год, арк. 5).

Знаючи молоду гарячість студентів, коли в пориві виробничого ентузіазму іноді забувається елементарна безпека, Центральний штаб СБЗ ЦК ВЛКСМ спільно з рядом союзних міністерств за погодженням з ЦК галузевих профспілок затвердив Положення про проведення триступеневого

контролю з охорони праці в студентських загонах (Лияскін, 1985, с. 280).

Система триступеневого контролю була введена ще й у зв'язку з тим, що діяльність студентських загонів ґрунтувалася на принципі виробничої самостійності, тоді як більшість членів загону не мала достатнього досвіду роботи на виробництві. Для впровадження системи проводилися навчання й інструктаж громадських інспекторів з охорони праці, керівників студентських загонів з питань техніки безпеки, виробничої санітарії й основ трудового законодавства. На ділянках роботи встановлювалися обов'язкові чергування членів загону з охорони праці, також заводилися журнали перевірок і пропозицій. Конкретні завдання перевіряючих і порядок проведення триступеневого контролю визначалися в наказі по організації, погодженому з комітетом профспілки і штабом лінійного студентського загону. Три ступені контролю – три ступені відповідальності, три рівні, на яких в кожному загоні проводилася перевірка правильності експлуатації механізмів, машин, електроустановок, дотримання правил охорони праці, права працювати на окремих ділянках тим чи іншим членам студентського загону.

Щоденний контроль першого ступеня проводився бригадиром, майстром, санінструктором і громадським інспектором з охорони праці на своїй ділянці. Щотижневий контроль другого ступеня здійснювався начальником ділянки, старшим громадським інспектором, інженерами з техніки безпеки організації, що приймає, і зонального (районного) штабу СБЗ, командиром і лікарем загону.

Один раз на три тижні проводилася перевірка на третьому ступені контролю. Контроль здійснювали головний інженер, представники комітету профспілки приймальної організації, обласного штабу СБЗ.

Підсумки перевірок кожного ступеня підводилися на спільній нараді, видавалися накази з комплексом заходів з усунення недоліків (Отчет Харьковського обласного штаба... за 1968 год, арк. 7–9).

Роботи зупинялися тільки за умов виявлення порушень норм і правил охорони праці, здатних викликати травматизм і захворювання. Та людина створена так, що з часом звикає до всього. Погано, коли на виробництві звикали до дрібних порушень техніки безпеки. Для того, щоб це «природне» накопичення не призвело до нещасного випадку, в СБЗ сформувалася добра традиція, про яку хотілося б сказати детальніше.

Десять у середині робочого періоду усі роботи в загонах зупинялися, щоб, так би мовити, зупинитися-озирнутися. Інструкцію про проведен-

ня Тижня безпеки і Дня зупинки загонів (так він називався в ужитку) було затверджено Центральним штабом будівельних загонів ЦК ВЛКСМ від 5 березня 1974 року (Лияскін, 1985, с. 285).

День зупинки загонів розпочинався з ранкової лінійки. Командир оголошував про зупинку робіт, порядок проведення заходів, видавав бригадам наряди і завдання на усунення виявлених порушень. Проводилися позаурочні інструктажі з техніки безпеки, лекції і бесіди про виконання правил дорожнього руху і перевезення людей автотранспортом, заходи безпеки під час купання тощо.

Бригади, зайняті усуненням порушень техніки безпеки, встановлювали огороження на об'єктах, застережливі таблички, перевіряли роботу машин і механізмів і після закінчення робіт доповідали командирові про готовність об'єктів до продовження робіт. Закінчувався день підбиття підсумків усіх заходів на загальних зборах за участі представників господарських, профспілкових органів.

Треба зазначити, що участь у будзагонах брали молоді люди, які не мали особистого досвіду, достатньої підготовки і знань. Більше ніж половину учасників трудового семестру (58,7 %) складали учні профтехучилищ та студенти 1 курсів вищих навчальних закладів (Отчет Харьковського обласного штаба... за 1968 год, арк. 19).

Як зазначає учасник будівельного загону 1970–1975 рр.; студент Харківського інституту інженерів комунального будівництва (далі – ХІКБ) В. М. Гаряжа, «інструментів було дуже мало, техніка в дуже поганому стані, а молоді хлопці і так цим всім погано володіють, тому часто траплялися ситуації, які призводили до травмувань» (Інтерв'ю з В. М. Гаряжею, арк. 2).

Однією з причин порушень техніки безпеки, що призводила до травматизму, була постійна перевтома та виснаженість бійців СБЗ. Це відбувалося тому, що при формуванні обласного СБЗ «згорі» встановлювалася чисельність бійців загону (Підсумковий звіт..., арк. 7).

Аналіз показав, що виконання контрольних цифр за наявного контингенту студентів, вільних від навчального процесу, було нереальним, а спроба виконати ці вимоги призводила до серйозних порушень та позбавлення значної кількості студентів навіть мінімальної відпустки протягом багатьох років. Наприклад, боєць будзагону ХІКБ В. М. Гаряжа згадувала, що за два місяці роботи було тільки три вихідні дні: День будівельника у серпні та два дні негоди зі зливами (Інтерв'ю з В. М. Гаряжею, арк. 5). В. Рудаков, командир студентського будівельного загону ХІКБ, який будував в Улан-Баторі дитячо-молодіжний парк «Дружба», згадував: «Будувати було нелегко: працювати доводилось по шістнадцять

цять годин на добу без вихідних днів і дуже часто під зливою, а ще все ускладнювалося інженерно-геологічними умовами – ґрунтові води, пливуні, на глибині 50–60 см знаходиться вічномерзлий ґрунт, складність архітектури, відсутність будівельних матеріалів і механізмів, несприятливі атмосферні умови...» (Інтерв'ю з В. Рудаковим, арк. 11).

Питання техніки безпеки у СБЗ загострюється з появою при кожному СБЗ таборів-супутників із малолітніми та важковиховуваними дітьми. У 1962 р. з'явився перший такий піонерський табір «Супутник» для учнівської молоді, а влітку 1983 року таборів, в яких працювали і відпочивали малолітні діти, діяло вже понад 3 тисячі. Про стан техніки безпеки говорять і дописи у періодичних виданнях того часу. Наприклад, Н. Зелінська згадувала про піонерський табір-супутник: «...Щороку бере загін на виховання підлітків з дитячих кімнат міліції. Бесід не проводять – просто ставлять на об'єкт до кращих бійців. Хочеш готувати розчин, як Женя Міхальов, або викладати кути, як Саша Фіснер, – працюй. Не виходить – допоможемо, а не хочеш – змусимо» («Красное знамя»).

Керівників штабів турбувало і питання дотримання техніки безпеки та створення безпечних умов проживання і праці для бійців будзагонів жіночої статі. Кількість учасників трудового семестру жіночої статі постійно зростала. За звітами Харківського обласного загону, їхня кількість в середньому становила 49,4 % (Итоговый отчет..., арк. 83). А направлення дівчат-студенток до 18–20 років на загальнобудівельні роботи у важких кліматичних умовах Тюмені, Магадану та ін. могло зашкодити їхньому майбутньому материнству. Студентка ХПКБу (1966–1971) С. С. Бондаренко, яка з першого курсу стала бійцем СБЗ і разом з подругами потрапила до м. Сургути (Сибір), згадувала: «Тайга... жили в переповнених палатках. Три палатки на 50 осіб. Дівчат було троє і жили разом з усіма в одній тісній палатці. Перегородку або ширму ні з чого було зробити. Вставали о 4 ранку, оскільки була поваром і треба було самій розпалювати піч. Умови праці були жорсткими. Ми майже не відпочивали, а у хлопців з перших днів руки перетворювалися на місиво через важку працю» (Інтерв'ю з С. С. Бондаренко, арк. 3).

Не менш складні умови були і на цілині. Командир студентського будівельного загону Харківського політехнічного інституту В. Клепиков згадував, що члени загону не рахувалися з часом і втомою. Пропрацювавши на будівництві 10–12 годин на добу, могли в ніч вийти, щоб допомагати зберегти врожай (Это наша с тобой биография, 2008, с. 91).

У 1968 р. було проведено соціологічне опитування щодо факторів, які впливали на стан здоров'я бійців СБЗ. Більшість вказувала на той факт, що за весь час роботи на цілині, за 2 місяці, вони мали не більше 2–5 днів відпочинку. При цьому кожен студент працював на добу не менше ніж 11–13 годин поспіль, що є ненормальним, враховуючи середній вік опитаних – 20 років і те, що з 334 студентів 205 (61,5 %) скаржилися, що втома наступала після 7–8 годин роботи (Материалы первой республиканской..., с. 88–89).

Ненормоване завищення тривалості робочого часу, недостатня кількість вихідних, зменшення часу для повноцінного сну, робота в незвичних гідрометеорологічних умовах, нерівномірний розподіл фізичного навантаження позначалися на студентів втоми студентів після закінчення сезону роботи. Здебільшого втома проявлялася в зниженні працездатності у 50,9 % студентів і неувважності у 22,4 %, що і призводило до постійних травмвань на виробництві і в побуті (Материалы первой республиканской..., с. 88–89).

Архівні джерела та усні історії свідчать, що найбільша кількість нещасних випадків у побуті сталася через порушення правил купання і в дорожньо-транспортних пригодах. Необхідно відзначити, що кожен третій нещасний випадок став результатом порушення дисципліни, кожен шостий – «сухого закону». Багато випадків травматизму траплялося у вихідні і святкові дні.

Іноді до вирішення цих проблем підходили досить формально. Були випадки, коли керівники штабів СБЗ просто видавали накази про заборону купання у відкритих водоймах (Итоговый отчет..., арк. 89). Але це не вирішувало проблему. Погодні умови, спека та відсутність нормальних гігієнічних умов спонукали студентів ходити на річки чи інші водойми, щоб привести себе до ладу, і ставали вимушеною причиною порушення таких вказівок.

Наприклад, Харківський технікум радянської торгівлі, загін якого у 1974 р. мав дислокацію в селі Нижній Бішкін Зміївського району, протягом липня не був забезпечений регулярною зміною постільної білизни, також катастрофічно не вистачало умивальників. Загони Харківського автодорожнього інституту, що працювали в с. Моспаново Чугуївського району, та Харківського державного університету, які мали дислокацію в с. Геніївка, постійно скаржилися на відсутність можливості регулярно митися в лазні (Отчет Харьковского областного штаба..., арк. 32). Те ж саме відзначає і студент-цілинник (1957 р.) з ХПКБу Михайло Баб'юк у своїх спогадах: «Безмежний степ, посеред степу невелике селище (будинків із 30), так виглядала в 1957 р. центральна садиба радгоспу «Ілліч» Кокчетавської об-

ласті. Робочий день був по 10–12 годин, ніякої механізації, все вручну. Клімат Казахстану суворий, в липні спека до п'ятдесяти градусів у тіні, вітер, що обпалює і забиває піском очі, вуха, у вересні заморозки. Були перебої з водою. Іноді воду возили тільки для харчоблоку і приготування розчину. Як на свято, раз у два тижні возили в лазню, в найближчий райцентр за 30–50 км» (Никитинский, 1979, с. 91).

Про спонтанні і небезпечні купання дорогою до місць дислокації загонів згадує у своїй поемі учасник студентського будівельного загону ХПКБ В. Т. Доля:

*Вот, наконец, пред нами Волга
И до воды рукой подать!
Ребята с ловкостью гиббонов
Тотчас сорвались из вагонов
И бросились стремглав к воде.
Дай, Боже, не страстьтесь беде!
Дурачились, шумели, мылись,
Пока неожиданно очутились
От берега так далеко.
Ну, а до дна так глубоко,
Что сердце сжалось от волненья.
Испуг от быстрого теченья
И остудил, и отрезвил...*

(Інтерв'ю з В. Т. Долею, арк. 4)

Значна кількість нещасних випадків на виробництві пов'язана з ураженням електрострумом, причому найбільшу кількість смертельних електротравм було отримано бійцями СБЗ під час виконання заборонених робіт в охоронній зоні ліній електропередачі. Нещасний випадок трапився в Східному кушовому загоні в радгоспі «Зоря» Шевченківського району, де студенти М. Г. Хорольський та І. Д. Коган отримали опіки І ступеня. Студент Харківського автомобільно-дорожнього інституту Павло Митрофанович Горбаньов загинув у Тюменській області від ураження електрострумом при роботі на незаземленому бетонозмішувачі (Підсумковий звіт..., арк. 4). Постійний аналіз стану травматизму та порушень техніки безпеки дав можливість вчасно реагувати і вживати додаткових заходів.

Практика роботи зі створення безпечних умов праці і побуту членів студентських загонів, яка була напрацьована у Всесоюзному студентському загоні, дозволяє визначити найбільш небезпечні ділянки робіт і періоди, коли необхідно максимально сконцентрувати увагу і контроль на охороні праці.

Як показував аналіз, 30 порушень за рік припадає на кінець липня – початок серпня (Підсумковий звіт..., арк. 4). Це пояснюється тим, що до цього періоду роботи бійці загонів звикають до навколишнього оточення, входять в ритм роботи і до

питань техніки безпеки ставляться з меншою увагою. Наприклад, за даними Харківського обласного штабу, тільки з 1 червня по 1 вересня 1968 року з 5744 бійців обласного СБЗ 199 ос. мали захворювання, 80 ос. отримали травми, 2 студенти мали опіки, один – з ураженням тіла до 33 % (Отчет Харьковского областного штаба..., арк. 12).

Серед основних причин травматизму можна назвати і недбале ставлення керівників організацій, які запрошували студентів і організовували роботу студентських будівельних загонів (Производственный отчет..., арк. 18–19). Наприклад, у 1968 р. жодна організація не виконала умов договору із забезпечення об'єктів до прибуття загонів будівельними матеріалами на 50 % від загальної потреби (Отчет Харьковского областного штаба... за 1969 год, арк. 8). Тому частими були простой по 6–7 діб через відсутність фронту робіт, матеріалів, а іноді договірні об'єкти передавалися найманим робітникам. Також часто виносилися догани за низьку дисципліну лінійного і технічного персоналу будівельних організацій, навіть деякі керівники будівельних організацій з'являлися в нетверезому стані, тим самим подаючи негативний приклад молоді (Отчет Харьковского областного штаба... за 1968 год, арк. 7).

На жаль, ціною порушення Статуту та «сухого закону» іноді було життя. Наприклад, через нетверезий стан студенти Харківського автомобільно-дорожнього інституту, які працювали в с. Волобуївка на МКС, В. В. Ломако, А. П. Кучерявий, Г. С. Трегуб на чолі з командиром загону А. А. Щепоткіним у нічний час вирушили в клуб до сусіднього села на самохідному тракторі типу ДВШ, не маючи прав управління транспортним засобом. Студенти не впорались із керуванням, трактор перевернувся, в результаті чого А. А. Щепоткін загинув (Підсумковий звіт..., арк. 31–36).

Таких фактів, незважаючи на те, що більшість їх приховувалася, можна навести багато. І це тільки з доступних, офіційних джерел. Можемо лише припустити, що подібні порушення техніки безпеки призводили до нещасних випадків і в тих загонах, які називалися «дикими» (Стенограмма областного слета..., арк. 8). Про їхні проблеми, як і про їхнє існування, не дозволялося взагалі порушувати питання.

Результати. У статті зазначено, що основними причинами порушень техніки безпеки були: допуск бійців СБЗ до робіт без належного проведення інструктажів і курсового навчання з охорони праці; використання праці учасників загонів на заборонених, не договірних, видах робіт; порушення правил електробезпеки на будівельному

майданчику, недотримання правил техніки безпеки при використанні транспортних засобів, невиконання будівельних норм і правил при проведенні земляних робіт.

Специфіка організації і діяльності студентських загонів була такою, що щороку в одну і ту саму організацію у складі одного і того ж студентського загону приїжджали, як правило, нові юнаки і дівчата, і те, що для колишнього складу загону було вже істиною, ставало для нинішнього складу ще не пізнаною, але вкрай необхідною умовою безпеки праці. Отже, була неможливою спадкоємність у накопиченні досвіду з техніки безпеки.

Важливо врахувати досвід СБЗ під час організації молодіжних трудових загонів, які з'являються в сучасних вищих навчальних закладах (Положення про Молодіжні трудові загани...). Прикладом успішної дії таких колективів сьогодні може бути формування у 2018 році 93 молодіж-

них трудових загонів (загальною кількістю 2 145 осіб) у вищих навчальних закладах Харківської області. Питання діяльності сучасних молодіжних загонів може бути темою наступного дослідження.

Висновки. Вивчення історії студентського будівельного руху залишається одним із важливих напрямів історичних досліджень, завдяки чому можна уникнути помилок в організації молодіжного руху сьогодні і водночас ефективніше використовувати досвід СБЗ, щоб стимулювати інтерес сучасних студентів до трудової діяльності, надати їм можливість не тільки отримати додатковий заробіток, але й чітко усвідомити своє місце в житті суспільства і країни.

Подяки: Автор висловлює подяку співробітникам Центрального державного архіву громадських організацій України (м. Київ) та Державного архіву Харківської області (м. Харків) за допомогу у пошуку архівних матеріалів.

Бібліографічні посилання

Артемов, Е. Ф., 1983. *Ступени возмужания. История, опыт патриотического движения студенческих отрядов*. Москва: Молодая гвардия.

Артемов, Е. Ф., 1987. *Студенческий отряд: вопросы и ответы*. Москва: Молодая гвардия.

Астахова, В. И., Астахова, Е. В., Гайков, А. А. и др., 2013. *Студенческие строительные отряды: вчера, сегодня, завтра*. Харьков: Изд-во НУА.

Вдовенко, Н., 2012. *До 50-річчя цілинних студентських будівельних загонів*. Київський технічний Університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Доступно: <<http://kpi.ua/1962-kazakhstan>>.

Дуравкин М. П. и др., 2008. *Это наша с тобой биография...: очерки истории студенческого строительного движения Харьковщины*. Харьков: Точка.

Ермошин, Г. Т., 1987. *Студенческий отряд и хозяйственная организация: правовые вопросы*. Москва: Юрид. лит.

Малінкін, І. В., Мелешко, М. А., Рибка, О. С., 2008. *Звитязні семестри студентських будівельних загонів України: документально-художня діалогія*. Фастів: Поліфаст.

Зубарь, В., 2007. *Мы на целине*. Політехнік. 24 січня.

Інтерв'ю з С. С. Бондаренко від 25.03.2012 р., м. Харків. Інтерв'юер Рябченко, О. Л. Музей історії ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. Фонд. Документи. 9 арк.

Інтерв'ю з В. М. Гаряжею від 12.11.2013 р., м. Харків. Інтерв'юер Рябченко, О. Л. Музей історії ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. Фонд. Документи. 14 арк.

Інтерв'ю з В. Т. Долею від 22.03.2014 р., м. Харків. Інтерв'юер Рябченко, О. Л. Музей історії ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. Фонд. Документи. 7 арк.

Інтерв'ю з В. Рудаковим від 25.10.2013 р., м. Харків. Інтерв'юер Рябченко, О. Л. Музей історії ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. Фонд. Документи. 29 арк.

Коляда, І., 2012. *Студентські будівельні загани: до історії патріотичного руху студентської молоді в УРСР (1962–1989 рр.)*. В: Коляда, І., Ралко, Р. Краєзнавство. № 2(79), сс. 141–149.

«Красное знамя» від 26 липня 1973 року. Доступно: <<http://www.komikz.ru>>.

Красько, О. И., 2014. «Устные воспоминания» в контексте изучения студенческого строительного движения (по материалам ССО Харьковского университета). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, № 17.

Лияскин, В. П., Ермошин, Г. Т., Приступко, В. А., 1985. *ССО: стройка, студенты, отряд*. Москва: Стройиздат.

Малиніна, Т. В., 2018. *Роль студентських будівельних загонів у формуванні організаторських якостей молоді України*. В: Дослідження з історії і філософії науки і техніки, випуск 26–27, сс. 89–99.

Материалы первой республиканской научно-практической конференции. «Студенческие отряды – эффективная форма политического, трудового и нравственного воспитания молодежи». Кишинев, 23–24 апреля 1971 г.

Никитинский, Л. В., 1979. *Студент в рабочей спечовке. Третий семестр и трудовое право*. Москва: Юридическая литература.

Ніколаєнко, В. І., Мешкова С. І. та ін., 2015. *Трудові семестри політехніків (до 50-річчя студентських будівельних загонів)*. Харків: НТУ «ХПШ».

Отчет Харьковского областного штаба студенческих строительных отрядов. Спр. 163. Оп. 20. Ф. 7. Харків: Державний архів Харківської області (далі – ДАХО).

Отчет Харьковского областного штаба студенческих строительных отрядов за 1968 год. Спр. 149. Оп. 7. Ф. 14. Харків: ДАХО.

Отчет Харьковского областного штаба студенческих строительных отрядов за 1969 год. Спр. 168. Оп. 7. Ф. 14. Харків: ДАХО.

Підсумковий звіт Харківського обласного студентського будівельного штабу, 1971 рік. Спр. 877. Оп. 20. Ф. 7. Київ: Центральний Державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО).

Положення про Молодіжні трудові загони, затверджене спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України від 15.02.2002 року № 31/105/95. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws>>.

Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 26 мая 1967 г. № 483. Доступно: <<https://ru.wikisource.org/wiki>>.

Постановление бюро Харьковского областного штаба студенческих строительных отрядов от 8 июня

1977 года «Об ударных объектах областного студенческого строительного отряда». Спр. 87. Оп. 13. Ф. 14. Харків: ДАХО.

Производственный отчет о работе ударных студенческих строительных отрядов вузов и техникумов города Харькова. Спр. 73. Оп. 7. Ф. 14. Харків: ДАХО.

Рябенко, О. Л., 2018. Студентські будівельні заго-ни: до питання про витоки руху. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*, випуск 26–27, сс. 43–56.

Семенченко, А. Я., Белый, Е. А., Артемьев, Е. Ф. и Васильев, Н. В., 1975. *Третий семестр. Организатору ССО.* Москва: Молодая гвардия.

Справочник партийного работника, 1977. Москва: Политиздат.

Стенограмма областного слета студенческих строительных отрядов (1969 год). Спр. 165. Оп. 7. Ф. 14. Харків: ДАХО.

Теслер, Л. Й., 2004. *Автографи у бетоні.* Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. Петра Могили.

References

Artem'ev, E. F., 1983. *Stupeni vozmuzhaniya. Istoriya, opyt patrioticheskogo dvizheniya studenches-kikh otryadov* [Steps of maturity. History, the experience of the patriotic movement student units]. Moscow: Molodaya gvardiya.

Artem'ev, E. F., 1987. *Studencheskiy otryad: voprosy i otvety* [Student unit: questions and answers]. Moscow: Molodaya gvardiya.

Astakhova, V. I., Astakhova, E. V., Gaykov, A. A. et al., 2013. *Studencheskie stroitel'nye otryady: vchera, segodnya, zavtra* [Student building units: yesterday, today, tomorrow]. Kharkiv: Izd-vo NUA.

Duravkin M. P. et al., 2008. *Eto nasha s toboy biografiya...: ocherki istorii studencheskogo stroitel'nogo dvizheniya Khar'kovshchiny* [This is our biography with you...: history essays of building movement]. Kharkiv: Tochka.

Ermoshin, G. T., 1987. *Studencheskiy otryad i khozyaystvennaya organizatsiya: pravovye voprosy* [Student unit and economic organization: legal issues]. Moscow: Yurid. lit.

Interv'yu z S. S. Bondarenko vid 25.03.2012 r., m. Kharkiv [Interview with S. S. Bondarenko of March 25, 2012, Kharkiv]. Interv'yuer Ryabchenko, O. L. Muzey istoriyi KhNUMH im. O. M. Beketova. Fund: Dokumenty.

Interv'yu z V. M. Haryazheyu vid 12.11.2013 r., m. Kharkiv [Interview with V. M. Garyzha of November 12, 2013, Kharkiv]. Interv'yuer Ryabchenko, O. L. Muzey istoriyi KhNUMH im. O. M. Beketova. Fund: Dokumenty.

Interv'yu z V. Rudakovym vid 25.10.2013 r., m. Kharkiv [Interview with V. Rudakov of October 25, 2013, Kharkiv]. Interv'yuer Ryabchenko, O. L. Muzey istoriyi KhNUMH im. O. M. Beketova. Fund: Dokumenty.

Interv'yu z V. T. Doleyu vid 22.03.2014 r., m. Kharkiv [Interview with V. T. Doley of March 22, 2014, Kharkiv]. Interv'yuer Ryabchenko, O. L. Muzey istoriyi KhNUMH im. O. M. Beketova. Fund: Dokumenty.

Kolyada, I., 2012. Students'ki budivel'ni zahony: do istoriyi patriotichnoho rukhu student-s'koyi molodi v

URSR (1962–1989 rr.) [Student building units: to the history of the patriotic movement of student Youth in the USSR (1962–1989)]. In: *Krayeznavstvo*, no. 2(79), pp. 141–149 (in Ukrainian).

Kras'ko, O. I., 2014. «Ustnye vospominaniya» v kontekste izucheniya studencheskogo stroitel'nogo dvizheniya (po materialam SSO Khar'kovskogo universiteta) [«Oral Memories» in the context of studying student building movement (based on materials from the Kharkov University)]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi ta vsesvitn'oyi istoriyi*. Kharkiv, no. 17 (in Ukrainian).

«Krasnoe znamya» vid 26 lyunya 1973 roku [The «Red Flag» of July 26, 1973]. Available: <<http://www.komikz.ru>>.

Liyaskin, V. P., Ermoshin, G. T., and Pristupko, V. A., 1985 *SSO: stroyka, studenty, otryad*. [SBU: building, students, unit]. Moscow: Stroyizdat.

Malinkin, I. V., Meleshko, M. A., and Rybka, O. S., 2008. *Zvytyazhni semestry students'kykh budivel'nykh zahoniv Ukrainy: dokumental'no-khudozhnya dylohiya* [Victorious semesters of students building units of Ukraine: documentary and artistic dyology]. Fastiv: Polifast. (in Ukrainian).

Malynina, T. V., 2018. Rol' students'kykh budivel'nykh zahoniv u formuvanni orhanizators'kykh yakostey molodi Ukrainy [The role of student building units in the formation of organizing the qualities of the youth of Ukraine]. *Doslidzhennya z istoriyi i filosofiyi nauky i tekhniki*, issue 26–27, pp. 89–99.

Materialy pervoy respublikanskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. «Studencheskie otryady – effektivnaya forma politicheskogo, trudovogo i nraivstvennogo vospitaniya molodezhi» [Materials of the first republican scientific-practical conference. «Student units – effective form of political, labor and moral education of youth»]. Kishinev, 23–24 aprelya 1971 g.

Nikitinskiy, L. V., 1979. *Student v rabochey spetsovke. Tretiy semestr i trudovoe pravo* [A student in a working

overalls. *Third semester and labor law*]. Moscow: Yuridicheskaya literatura.

Nikolayenko, V. I., Meshkovaya S. I. ta in., 2015. *Trudovi semestry politekhniv (do 50-richchya students'kykh budivel'nykh zahoniv)* [Labor semesters of polytechnics (up to 50th anniversary student building units)]. Kharkiv: NTU «KhPI».

Otchet Khar'kovskogo oblastnogo shtaba studencheskikh stroitel'nykh otryadov [Report of the Kharkov regional headquarters of student building units]. File 163. Inventory 20. Fund 7. Kharkiv: State Archive of Kharkivska Oblast (SAKhO).

Otchet Khar'kovskogo oblastnogo shtaba studencheskikh stroitel'nykh otryadov za 1968 god [Report of the Kharkiv regional headquarters of student building units for 1968]. File 149. Inventory 7. Fund 14. Kharkiv: SAKhO.

Otchet Khar'kovskogo oblastnogo shtaba studencheskikh stroitel'nykh otryadov za 1969 god [Report of the Kharkiv regional headquarters of student building units for 1969]. File 168. Inventory 7. Fund 14. Kharkiv: SAKhO.

Pidsumkovyy zvit Kharkivs'koho oblasnoho students'koho budivel'noho shtabu, 1971 rik [The final report of the Kharkiv regional student building headquarters (1971)]. File 877. Inventory 20. Fund 7. Kharkiv: SAKhO.

Polozhennya pro Molodizhni trudovi zahony, zatverdzhene spil'nym nakazom Derzhavnoho komitetu Ukrainy u spravakh sim'yi ta molodi, Ministerstva pratsi ta sotsial'noyi polityky Ukrainy, Ministerstva pratsi ta sotsial'noyi polityky Ukrainy, Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 15.02.2002 roku No 31/105/95 [The Regulations on youth labor units, approved by the joint order of the State the Committee on Family and Youth Affairs of Ukraine, the Ministry of Labor and Social Affairs the policy of Ukraine, the Ministry Education and Science of Ukraine dated February 15, 2002, No. 31/105/95]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws>>.

Postanovlenie byuro Khar'kovskogo oblastnogo shtaba studencheskikh stroitel'nykh otryadov ot 8 iyunya 1977 goda «Ob udarnykh ob'ektakh oblastnogo studencheskogo stroitel'nogo otryada» [Resolution of the Kharkov Regional

Headquarters of the student building units from June 8, 1977 «On impact objects of the regional student building unit]. File 87. Inventory 13. Fund 14. Kharkiv: SAKhO.

Postanovlenie TsK KPSS i Soveta Ministrov SSSR ot 26 maya 1967 g. № 483 [Resolution of the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR of May 26, 1967 No. 483]. Available at: <<https://ru.wikisource.org/wiki/>>.

Proizvodstvennyy otchet o rabote udarnykh studencheskikh stroitel'nykh otryadov vuzov i tekhnikumov goroda Khar'kova [Production report on the work of the striking student building units of universities and technical schools of the city of Kharkov]. File 73. Inventory 7. Fund 14. Kharkiv: SAKhO.

Ryabchenko, O. L., 2018. Students'ki budivel'ni zahony: do pytannya pro vytoky rukhu [Student building units: to the question of the origins of the movement]. *Doslidzhennya z istoriyi i filosofiyi nauky i tekhniky*, issue 26–27, pp. 43–56.

Semenchenko, A. Ya, Belyy, E. A., Artem'ev, E. F., and Vasil'ev, N. V., 1975. *Tretiy semestr. Organizatoru SSO* [The third semester. For organizer of SBU]. Moscow: Molodaya gvardiya.

Spravochnik partiynogo rabotnika [Party Worker Handbook], 1977. Moscow: Politizdat.

Stenogramma oblastnogo sleta studencheskikh stroitel'nykh otryadov, 1969 god. [Transcript of the regional gathering of student building units, 1969]. File 165. Inventory 7. Fund 14. Kharkiv: SAKhO.

Tesler, L. Y., 2004 *Avtohrify u betoni* [Autographs in concrete]. Mykolayiv: Vydavnytstvo MDHU im. Petra Mohyly.

Vdovenko, N., 2012. *Do 50-richchya tsilyunnykh students'kykh budivel'nykh zahoniv* [To the 50th anniversary of virgin soil student building units]. Kyiv: Kyiv tekhnichnyy Universytet Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyy instytut imeni Ihorya Sikors'koho». Available: <<http://kpi.ua/1962-kazakhstan>>.

Zubar', V., 2007. *My na tseline* [We are on virgin soil]. *Politechnik*, 24 January.